

УДК 159. 9. 923
DOI: 10.15421/102911

Чумак А. В.,

аспірант кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: 0000-0002-2138-8361
artemchumak.9.05.98@gmail.com

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ METHODS OF STUDYING SPEECH BEHAVIOR

Анотація. У статті розглянуто основні підходи та методи вивчення мовленнєвої поведінки, а також їх застосування в сучасних психологічних дослідженнях. Представлено результати пілотажного дослідження щодо використання ненормативної лексики серед українців у процесі міжособистісного спілкування. Проаналізовано ставлення українського суспільства до феномену активізації застосування нецензурної лексики під час російсько-української війни. Висвітлено соціально-психологічні фактори, які актуалізують деструктивні форми мовленнєвої поведінки та сприяють порушенню нормативності мовлення. Запропоновано ідею про наявність психолінгвістичних, соціальних та індивідуально-психологічних механізмів породження деструктивних патернів мовленнєвої поведінки в комунікативному процесі. Описано особливості трансформації мовленнєвої поведінки українців та лінгвістичні маркери репрезентації травматичного досвіду, обумовленого війною. У ході проведеного пілотажного дослідження встановлено особливості використання нецензурної лексики в колі найближчого оточення, проаналізовано особливості мовленнєвої поведінки в емоційно навантажених ситуаціях, визначено особливості зворотного зв'язку в ситуаціях порушення нормативності мовлення. Зазначено, що ненормативна лексика в період російсько-української війни стає інструментом зниження емоційного напруження та проявом вербальної агресії як форми захисного механізму психіки, а також наміром продемонструвати своє ставлення до політики недружнього сусіда. Встановлено, що мовленнєва поведінка є динамічним та складним психологічним феноменом, і вона може змінюватися не завжди в позитивний бік. Підкреслено важливість комплексного та міждисциплінарного підходу до вивчення мовленнєвої поведінки та розробки психотерапевтичних програм щодо запобігання порушення нормативності мовлення. Наведені результати анкетування переконливо доводять та підтверджують актуальність і перспективність подальшого аналізу цієї проблеми.

Ключові слова: мовленнєва поведінка, нецензурна лексика, міжособистісне спілкування, ненормативні мовленнєві конструкти, культура усного мовлення, психолінгвістика.

Abstract. This article explores fundamental approaches and methods for studying speech behavior and their application in contemporary psychological research. It presents the findings of a pilot study on the use of profanity among Ukrainians during interpersonal communication. The article analyzes Ukrainian society's attitudes toward the increased use of non-normative vocabulary during the Russian-Ukrainian conflict. Social and psychological factors that activate destructive forms of speech behavior and contribute to linguistic norm violations are examined. The article proposes the existence of psycholinguistic, social, and individual- psychological mechanisms that give rise to destructive speech behavior patterns in communicative processes. It describes the transformation of speech behavior among Ukrainians and linguistic markers representing traumatic experiences related to the war. The pilot study reveals specific aspects of non-normative vocabulary usage in close circles, analyzes speech behavior in emotionally charged situations, and identifies feedback peculiarities in situations of linguistic norm violations. It is noted that non-normative vocabulary during the Russian-Ukrainian conflict serves as a means to reduce emotional tension and manifests

as verbal aggression, acting as a defensive mechanism of the psyche, as well as an intention to demonstrate one's stance towards the aggressor country's politics. The article emphasizes that speech behavior is a dynamic and complex psychological phenomenon that may not always change positively. It underscores the importance of a comprehensive and interdisciplinary approach to the study of speech behavior and the development of psychotherapeutic programs aimed at preventing linguistic norm violations. The survey results convincingly demonstrate the relevance and promising nature of further analysis of this issue.

Key words: speech behavior, obscene language, interpersonal communication, non-normative linguistic constructs, culture of oral speech, psycholinguistics.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань для сучасної психологічної науки постає проблема дослідження факторів та механізмів мовленнєвої поведінки в міжособистісному спілкуванні. Вивчення психологічних детермінант, що визначають вибір того чи іншого висловлювання в комунікативному процесі, а також засобів його реалізації є актуальною проблемою сьогодення. Зокрема, явище надмірного застосування ненормативної лексики серед українського народу, яке посилюється під час російсько-української війни, становить серйозну проблему як теоретичного, так і практичного характеру. Існує ціла низка методів та підходів до дослідження мовленнєвої поведінки, які лише частково висвітлюють окремі її аспекти. Тільки за умов міждисциплінарного та комплексного підходу відкривається перспектива вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних з процесом породження та актуалізації деструктивних форм мовленнєвих конструктів у комунікативному процесі, а також розробкою профілактичних заходів запобігання порушення нормативності мовлення в міжособистісному спілкуванні.

Мета статті полягає в розгляді наукових підходів та методів дослідження мовленнєвої поведінки, психологічному аналізі застосування нецензурної лексики українцями під час російсько-української війни та наведенні результатів дослідження щодо застосування нецензурної лексики в процесі міжособистісної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психологічній науці існують різні дослідницькі традиції, підходи та погляди науковців щодо вивчення мовленнєвої поведінки. Зокрема, за Б. Скіннером, одиницею мовленнєвої поведінки є словесно-інструментальна реакція – це певний клас реакцій, які функціонально пов'язані з однією або декількома керованими змінними величинами [11, с. 52]. Автор стверджував, що всі звуки, які людина відтворює в процесі мовлення, є формою вербальної поведінки, а мовленнєвою поведінкою можна керувати шляхом підкріплення, покарання або відсутності впливу стимулів залежно від того, який був зворотний зв'язок.

Н. Хомський поставив під сумнів погляди Б. Скіннера, акцентуючи на тому, що застосовувати термін «подразник» у контексті дослідження вербальної поведінки недоцільно. Науковець наголошував на тому, що Б. Скіннер не пропонує метод, який би дозволив в окремих випадках визначити, що являють собою керовані змінні величини, скільки таких одиниць з'являється та як пролягають їх кордони в межах загальної реакції. На думку Н. Хомського, мова має глибинну структуру, яка визначає засоби кодування досвіду та є універсальною для всіх мов [7, с. 21].

Згідно з концепцією нейролінгвістичного програмування, людина моделює реальність у мові, допускаючи ряд помилок, таких як: узагальнення, викривлення або упущення фактів. Отже, особливості мовленнєвої поведінки безпосередньо залежать від знакової системи та соціокультурних аспектів, які певною мірою обмежують репрезентацію нашого пізнання об'єктивної дійсності [9, с. 29].

З. Фрейд у своїй теорії помилкових дій описав, що прояв несвідомої частини психіки можна аналізувати через мовленнєвий канал у вигляді обмовок, описок,

забуванні власних імен тощо. Зокрема, витіснені в несвідоме неприйнятні думки можуть символічно проявитися у вигляді «підставних» слів коли замість одного слова відтворюється інше [5, с. 9].

Особливості мовленнєвої поведінки можуть мати зв'язок з провідними типами психологічних механізмів, які людина використовує за наявності стресових подразників. Українські дослідники В. Шевченко, А. Оганян встановили, що особистості з провідними захисними механізмами проєкції та заперечення схильні найчастіше використовувати фізичну та вербальну агресію. Автори зазначили таку тенденцію: чим частіше людина ігнорує наявність психотравмуючої ситуації, тим більше буде простежуватися намір застосовувати вербальну агресію проти інших з метою ображення та приниження [6, с. 237].

Отже, різноманітність дослідних підходів до вивчення психологічних аспектів мовленнєвої поведінки слугує доказом складності аналізу цього феномену, що зі свого боку потребує комплексного підходу до нього із залученням новітніх наукових методів.

У сучасній психології використовують різні методи дослідження мовленнєвої поведінки, які дозволяють аналізувати певні її прояви на різних етапах онтогенезу. Зокрема, необхідно наголосити, що процес становлення дитини як особистості, а також її можливість реалізовувати пізнавальну та соціальну активність безпосередньо залежать від вміння логічно будувати власні висловлювання та зв'язні за змістом речення. У зв'язку з цим значний дослідницький інтерес викликає вивчення особливостей формування та розвитку мовленнєвої поведінки дітей. Одним з ефективних інструментів дослідження мовленнєвих здібностей дітей віком від 3 до 9 років є *гейдельберзький тест мовленнєвого розвитку*. Ця методика була запропонована

Грімм і Х. Шелер у 1978 р. і спрямована на діагностику розуміння граматичних структур; словотвір; корекцію семантично неправильних речень; класифікацію понять; конструювання речень тощо.

У психологічних дослідженнях мовленнєвої поведінки науковці активно застосовують асоціативний експеримент. Слід зауважити, що існують різні його види:

- 1) *вільний (прямий)*, при якому досліджувані не мають обмежень на реакції; учасник експерименту реагує на стимули першим словом, яке спало йому на думку. Такий вид асоціативного експерименту дає змогу досліджувати мовну картину світу особистості, створювати словники асоціативних норм, розробляти теоретичні та практичні підходи вивчення іноземних мов;
- 2) *спрямований*, під час якого досліджуваним пропонується дати асоціації певного граматичного або семантичного класу (наприклад, дібрати відповідний прикметник до іменника або реагувати на слова-стимули лише синонімами тощо). За результатами цього експерименту розподіляються реакції на категорії, визначається семантична близькість між синонімами та ін.;
- 3) *ланцюговий*. Піддослідним пропонується реагувати на слово-стимул кількома асоціаціями: перша відповідь є асоціацією на слово-стимул, а наступні – асоціаціями на попередню асоціацію, в результаті чого створюється ланцюгова реакція. Асоціативні ряди поєднуються в групи – семантичні гнізда. За допомогою цього методу вивчаються мисленнєві та мовленнєві процеси.

Однією з варіацій техніки словесних асоціацій є «Методика незавершених речень» Сакса-Леві. Вона містить незакінчені речення, які спрямовані на дослідження різних аспектів відносин: до себе, своїх батьків, родини, представників своєї та протилежної статі, сексуальних стосунків тощо. Деякі групи речень можуть бути спрямовані на аналіз наявних страхів та побоювань, почуття провини, ставлення до минулого і майбутнього, життєвих цілей та ін.

Метод семантичного диференціала також використовується для дослідження мовленнєвої поведінки. Він був розроблений Чарльзом Осгудом та призначений для аналізу особистісних смислів, ставлень до різних ситуацій або об'єктів, а також дослідження суб'єктивних семантичних просторів, які являють собою модель категоріальної структури індивідуальної свідомості. Семантичний диференціал дає змогу отримати кількісні характеристики емоційного ставлення піддослідного до об'єктів майже будь-якого типу, виражених у формі понять.

У психологічній практиці використовується низка методів, спрямованих на аналіз різних видів тексту та документів, які ми можемо розглядати, як прояв мовленнєвої поведінки особистості. До таких належать: метод семантичного інтеграла, контент-аналіз та інтент-аналіз. Зокрема, метод семантичного інтеграла полягає у виявленні авторства тексту шляхом зіставлення результатів семантичного шкалювання досліджуваного тексту (який імовірно приписують певному автору) з текстами, авторство яких достовірно відоме.

Ч. Осгуд та Е. Вокер у дослідженні, яке було спрямоване на аналіз ста передсмертних записок самогубців, використали контент-аналіз. Зіставлення записок, написаних у стані емоційної напруги напередодні скоєння самогубства, зі звичайними листами (текстовим матеріалом) тих самих людей показало, що передсмертні записки містять менше лексичного розмаїття та стереотипізований словник. Окрім того, для організації мовленнєвого висловлювання самогубців у письмовій формі характерно зростання формально-структурних порушень, збільшення кількості помилок та нерелевантних повторів фраз, поява «полярності» суджень, що проявляється у застосуванні таких слів типу: «усі», «нічого», «ніхто», «завжди», «ніколи» тощо [10, с. 64].

До методів дослідження мовленнєвої поведінки можна віднести метод Л. Готшалка – Г. Глезера, який слугує інструментом для виміру короткострокових актуальних афективних станів. З цією метою вивчаються усні та письмові висловлювання відповідної довжини. Автори вважають, що «величина» афекту може бути оцінена за транскриптом змісту мовленнєвого висловлювання [8, с. 157].

Метод інтент-аналізу дає можливість досліджувати приховані від безпосереднього сприйняття сторони мовленнєвої поведінки, отримати її кількісні характеристики, виявити індивідуальні особливості особистості й дослідити її ментальний стан, який визначається мотивами, інтересами, оцінками, намірами та цілями – інтенціями. У виділенні інтенцій опертя на окремі слова та речення є малопродуктивним. Одна й та сама інтенція може бути виражена в одному слові, у цілому висловлюванні, в абзаці чи декількох абзацах. Водночас в одному реченні або навіть інтонації можна виразити декілька інтенцій.

Уміння грамотно оперувати мовленнєвими конструкціями, користуватися різними способами словотворення, правильно будувати речення, а також володіти достатнім рівнем лексичного запасу є ознакою високої мовленнєвої компетентності особистості. Для дослідження мовленнєвої компетентності німецьким вченим У. Рацем був розроблений Ц-тест. Цей тест належить до тестів досягнення та найчастіше його різновиди застосовуються на екзаменах для перевірки рівня знань з іноземної мови, розуміння іншомовних текстів та вміння правильно підбирати слова для завершення речень.

Науковці зазначили, що висока швидкість продукування спонтанного мовлення може призводити до збіднення словникової різноманітності, незавершеності мовленнєвих конструкцій, зростання слів-паразитів, обмеження вибору лексичних одиниць для вираження власної думки тощо [3, с. 112; 4, с. 97]. Тому для вивчення мовленнєвої поведінки дуже важливим є аналіз спонтанного непідготовленого мовлення у різних комунікативних ситуаціях (під час інтерв'ю, усних іспитів, дискусій, бесід, допитів).

У цьому аспекті важливо звертати увагу на так звані паузи нерішучості – хезитації (від. англ. *hesitation* – паузи обмірковування, затинання, коливання), тобто зупинки під час мовлення, що перевищують 250 мс. Хезитації проявляються у мовленнєвій поведінці у вигляді обмовок, незавершених речень, повторенні мовленнєвих відрізків, пауз (заповнених або незаповнених звуками) та виражають емоційний стан мовця, його невпевненість, нерішучість.

У сучасній психологічній практиці існують стандартизовані тести, які спрямовані на дослідження мовленнєвої поведінки. Одним з таких є тест «Мовленнєвої тривожності» Р. Еріксона, створений для оцінювання комунікативних особливостей людей, які занепокоєні тим, як їх мовлення сприймає оточення. Наступними прикладами стандартизованих тестів є тест Д. Векслера (вербальна шкала), спрямований на вивчення вербального досвіду та вміння визначати поняття, а також опитувальник «КОС» (організаторських та комунікативних здібностей) В. Синявського, Б. Федорошина, за допомогою якого діагностують здатність особистості ефективно будувати міжособистісні взаємини у процесі спілкування.

Зазначимо, що у конфліктних або фруструючих ситуаціях людина може захищати себе через мовлення. Вербальна агресія є однією з форм такого захисту, яка проявляється у вигляді застосування грубих, непристойних та образливих слів, погроз, криків, сарказму тощо. Схильність до агресивної мовленнєвої поведінки можна діагностувати за допомогою опитувальника «Видів агресивності» (Л. Г. Почебут), розробленого на основі тесту Баса-Даркі. Окрім того, привертає увагу той факт, що у процесі міжособистісного спілкування у людини актуалізуються певні види психологічного захисту, основна мета яких полягає у зниженні занепокоєння від несприятливої об'єктивної дійсності та наявних невдач. Для їх визначення застосовується «Методика діагностики провідної стратегії психологічного захисту» В. В. Бойко, в якій виокремлено такі стратегії, як: миролюбство, уникнення та агресія.

Доцільно зауважити, що в нестандартних та непередбачуваних ситуаціях через мовлення актуалізується креативне мислення. Тому психологічні методики з вивчення креативності можуть також давати важливу інформацію щодо мовленнєвої поведінки особистості. Зокрема, за допомогою таких методик, як: «Три слова», «Методика значення слів» та «Тест вербальної креативності» С. Медника – можна досліджувати швидкість протікання процесів мислення, широту активного словника, а також вміння оригінально оперувати мовленнєвими конструкціями та складати з них речення.

Актуальними в умовах сьогодення є наукові роботи, присвячені аналізу лінгвістичних засобів репрезентації травматичного досвіду. Дослідники вважають, що про травматичний досвід можуть свідчити такі маркери мовленнєвої поведінки українців:

- широке використання деформованих русизмів;
- публікація популярних виразів у соціальних мережах, написаних ламаною російською;
- поява нових лексичних одиниць у мовленні (наприклад, шляхом злиття двох іншомовних слів *раша* та *фашисти* утворилася лексема *рашисти*);
- поширення пародійно відтворених російськомовних висловлювань (*патер'нст*, *всьо за планом*);
- поява моди на слова-паролі (*паланиця*, *полуниця*), які можуть вимовити лише українці [1, с. 191].

Під час війни міжособистісна комунікація українського народу зазнала значних змін і трансформації: з'явилися нові лексичні тенденції, поширилося застосування вербальної агресії у вигляді ненормативної лексики та гасел з її елементами, актуалізувалася експресивна функція мовлення. За таких умов ненормативну лексику можна

розглядати як цілком природну реакцію психіки у відповідь на вплив інтенсивних стресових подразників.

На думку О. А. Спис, використання інвективних патріотичних гасел, наприклад «*Руський воєнний корабль іди на...*», є крайнім проявом антиетикетної мовленнєвої поведінки. Водночас такі вислови певним чином впливають на консолідацію нашого народу, символізуючи незламність українського духу в боротьбі з ворогом [2, с. 68]. Отже, мовленнєва поведінка особистості – це складний психологічний феномен, завжди пов'язаний із соціальними процесами, емоційними переживаннями, індивідуально-психологічними характеристиками. Мовленнєва поведінка особистості динамічна, постійно змінюється, і не завжди позитивно. Особливо це простежується у критичні періоди, коли люди емоційно переживають негативні події в країні та власному житті.

Досліджувати мовленнєву поведінку складно, але такі дослідження сьогодні вкрай актуальні, оскільки дають можливість відстежувати вплив мовлення на процес розвитку національної самосвідомості, ідентичності українців. З метою визначення чинників та механізмів розвитку мовленнєвої поведінки ми провели пілотажне дослідження, яке дало змогу підтвердити актуальність і перспективність нашої роботи.

Методи дослідження мовленнєвої поведінки зазвичай не враховують особливостей соціально-політичних обставин, що склалися в країні, тому на початковому етапі дослідження ми розробили анкету для вивчення ставлення українців до ненормативної лексики. Анкета містила питання, які стосувалися особливостей використання ненормативної лексики в міжособистісній комунікації; наявності зворотного зв'язку у випадку застосування нецензурної лексики; визначення здатності контролювати своє мовлення у складних емоційно напружених ситуаціях тощо.

У дослідженні взяли участь 92 респонденти, серед яких 77 % мають вищу освіту, 23 % – середню. Чоловічої статі 39 осіб, жіночої – 53. З 92 опитуваних 32 % віком від 18 до 29 років; 18,4 % – від 30 до 41 років; 17 % – від 42 до 50 років; 19,3 % – від 51 до 60 років; 13,3 % – від 61 до 67 років.

У процесі опитування вивчалось ставлення населення до ненормативної лексики, яка застосовується в міжособистісному спілкуванні. Серед усіх опитуваних 13 % вважають за норму включати нецензурну лексику у мовлення під час спілкування, 33,8 % вважають, що тільки в певних ситуаціях це дозволяється. Тобто загалом 47 % опитуваних погоджуються з тим, що нецензурна лексика є нормою і навіть доцільно її використовувати в певних ситуаціях.

Категорично не погоджуються і вважають неприпустимим використання нецензурної лексики 13 % опитуваних. Також є респонденти (40,2 %), які не вважають за норму застосування нецензурної лексики, але не виключають ситуацій, коли це можна робити (напевно в ситуації страху, стресу та інших інтенсивних емоційних станів).

Переважає більшість респондентів (60,8 %) зазначає, що бувають ситуації, коли хочеться висловитись нецензурно, але вони стримуються. Це підтверджує погляди деяких дослідників про те, що застосування ненормативної лексики може виступати захисним механізмом і знижувати емоційну напругу у складних ситуаціях. Але є моральні заборони, через які людина не може переступити і тоді використовується мовленнєвий прийом, який дозволяє певним чином і висловитись, і не порушувати норми.

Це прийом заміни нецензурного слова на соціально прийнятне, нейтральне (наприклад: «блін», «дідько», «чорт» та ін.). За результатами опитування 35,8 % часто використовують такий прийом, 43,4 % – іноді, 15,3 % – дуже рідко, 5,5 % – ніколи. Отже, навіть коли людина не промовляє нецензурні слова, все одно залишається внутрішнє бажання їх застосувати.

Рис. 1. Відсоткова доля оточення респондентів, що використовує ненормативну лексику у міжособистісному спілкуванні

Соціальне оточення є головним чинником формування мовленнєвої поведінки особистості, тому в анкету були включені питання щодо використання нецензурної лексики у колі друзів, родичів, батьків. Аналіз результатів показав, що 63,3 % опитаних мають у своєму оточенні від 50 до 100 відсотків людей, які використовують ненормативну лексику (рис. 1). Як на наш погляд, це дуже високий відсоток. Приблизно половина респондентів (56 %) використовує нецензурні слова у спілкуванні з друзями, 49 % – у спілкуванні з незнайомими людьми.

Врадили відповіді на запитання «Чи використовуєте ви ненормативну лексику у спілкуванні з батьками або родичами?»: 49 % відповіли позитивно (рис. 2). Незважаючи на те, що 40 % опитаних роблять це вкрай рідко, все одно це свідчить про допустимість такої форми спілкування в сімейному колі.

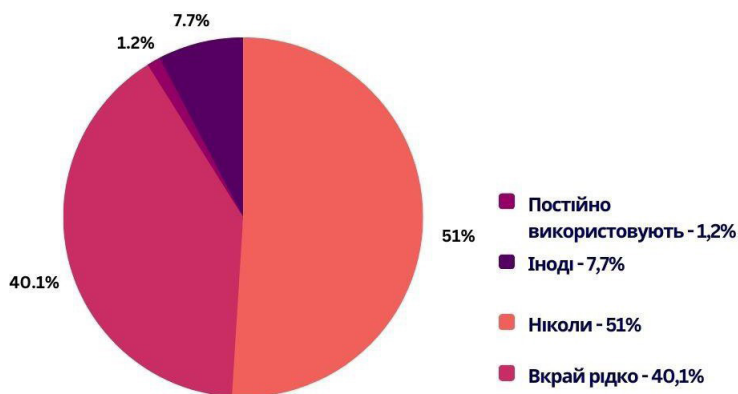

Рис. 2. Відсоток респондентів, які використовують ненормативну лексику з батьками або дорослими родичами

Аналіз відповідей на запитання «Як ви вважаєте, чи потрібно забороняти дітям і підліткам застосовувати нецензурну лексику у спілкуванні?» дозволив нам з'ясувати, що більшість опитаних (65,2 %) погоджується з такою заборобою, 22 % вважають, що це повинні вирішувати батьки цих дітей, 12,8 % вважають, що не треба забороняти використовувати ненормативну лексику (рис. 3). Отже, виникають певні суперечності: з одного боку, більшість респондентів вважає, що треба забороняти використовувати

нецензурну лексику дітям і підліткам, з іншого боку, 49 % допускають застосування нецензурної лексики в сімейному колі.

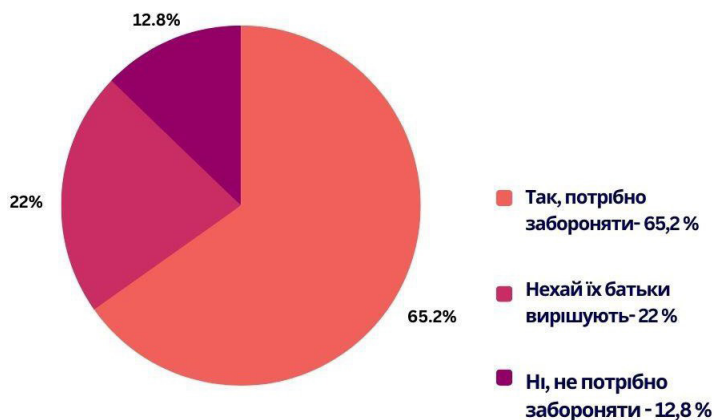

Рис. 3. Відношення респондентів щодо заборони використання нецензурної лексики дітьми та підлітками у спілкуванні

На наш погляд, негативне ставлення до порушення мовленнєвої поведінки може значно покращити якість спілкування та припинити поширення нецензурної лексики серед населення, особливо серед дітей та молоді. У зв'язку з цим в анкету були включені питання щодо зворотного зв'язку в ситуаціях застосування ненормативної лексики. Аналіз відповідей показав, що лише 15,2 % респондентів завжди роблять зауваження, коли чують ненормативну лексику, 43,5 % роблять це вкрай рідко, 41,3 % – ніколи не роблять зауважень. Отже, 58,7 % опитаних, хоч і не завжди, але реагують на порушення мовленнєвої поведінки. Водночас на запитання «Чи робить вам зауваження оточення, коли чує від вас ненормативну лексику?» 65,2 % відповіли, що ніколи.

З початком війни значно активізувалося використання ненормативної лексики в суспільстві, «легалізувалися» деструктивні моделі мовленнєвої поведінки, поширилося застосування вербальної агресії у вигляді інвективних патріотичних гасел, тому нам було цікавим дізнатися ставлення до цього явища. На питання стосовно активізації нецензурної лексики під час війни у відеороликах, соцмережах респонденти ставляться по-різному: 6,4 % – позитивно, 55,6 % – нейтрально, 38 % – негативно. Тобто лише 38 % категорично засуджують поширення ненормативної лексики в суспільстві, інші ставляться більш-менш толерантно. За розміщення гасел та поширення атрибутики на кшталт «Руський корабель іди на... й!» виступають 36,1 %, але більшість респондентів (63,9 %) все ж таки вважають це неприпустимим.

Розвиток українського суспільства завжди пов'язаний з багатьма чинниками, один з яких – це державна мова та гідна мовленнєва поведінка українців. Тому нам було цікавим проаналізувати відповіді на запитання: «Як ви вважаєте, чи може застосування ненормативної лексики вплинути на розвиток українського суспільства?». За результатами опитування 55,4 % респондентів вважають, що може вплинути негативно, 44,6 % – що не може вплинути. Отже, половина опитаних вбачає серйозну проблему у феномені надмірного застосування ненормативної лексики серед українського народу. З одного боку, респонденти усвідомлюють вірогідність появи кризи та занепаду рівня загальної культури в країні, з іншого – 36 % підтримує розповсюдження інвективних патріотичних гасел, демонструючи амбівалентне ставлення до цієї проблеми. Водночас приблизно 25 % респондентів хотіли б позбутися звички використовувати ненормативну лексику, 37 % відповіли, що можливо хочуть, 26 % – не хочуть позбавлятися цієї звички.

Високий рівень тривожності може бути однією зі значущих психологічних детермінант, що обумовлює складність механізму породження мовлення та підбору потрібних форм слів для вираження власних думок, збіднення словникового розмаїття та появу інших комунікативних складнощів. За результатами відповідей встановлено, що 23,9% респондентів завжди хвилюються про те, як їх мовлення сприймає оточення; 33,7% – інколи; 17,4% – рідко; 25% – ніколи. На нашу думку, принаймні у половини опитаних (57,6%) наявне хвилювання може відображатися у вербальних проявах тривожності, які скоріш за все актуалізуються за наявності стресових подразників у ситуації емоційного напруження. До таких проявів можна віднести зростання пошукових пауз (хезитаційний період), які можуть бути заповнені нерелевантними повтореннями фраз, слів, звуків. У зв'язку з цим ми припускаємо, що мовленнєва тривожність може призводити і до збільшення застосування ненормативних лексичних одиниць у міжособистісній комунікації. Психологічний зміст заповнених пауз у такому випадку полягатиме у спробі здійснити випереджувальне планування наступного відрізка висловлювання, обдумати можливі його варіанти або більш лаконічно передати інформацію співрозмовнику.

Висновки та перспективи. Як підсумок зазначимо, що мовленнєва поведінка особистості динамічна, постійно змінюється і не завжди позитивно. Особливо це простежується у критичні періоди, коли люди емоційно переживають негативні події в країні та власному житті. У результаті дослідження встановлено, що у переважній більшості опитаних з'являється внутрішнє бажання висловитися нецензурно, навіть коли вони стримуються від застосування ненормативної лексики. Напевно, саме нецензурна лексика слугує «ефективним» інструментом, який дозволяє досягти катартичного ефекту та знизити психоемоційне напруження. Однак деяка «користь» ненормативної лексики втрачається зі збільшенням частоти її використання і може трансформуватися в доволі небезпечний лінгвопсихологічний простір. Варто пам'ятати, що в цьому просторі формується мовленнєва поведінка дітей і підлітків, відбувається засвоєння норм і правил спілкування з оточенням.

Спостерігається парадоксальне явище: з одного боку, ми бачимо підвищення національної самосвідомості, патріотизму, консолідації українців, що обумовлено глобальними історичними змінами в країні, з іншого – поширення різноманітної атрибутики з інвективними виразами та патріотичними гаслами, феномен надмірного застосування ненормативної лексики. З одного боку, українці усвідомлюють вірогідність появи кризових явищ у національній культурі, з іншого – певна частина нашого суспільства підтримує поширення нецензурних патріотичних гасел, демонструючи амбівалентне ставлення до цієї проблеми. На наш погляд, це може призвести до серйозних проблем у процесі формування національної ідентичності українців. Водночас переважна більшість опитаних має бажання позбутися звички застосовувати нецензурну лексику та вважає, що брудні слова потрібно забороняти використовувати дітям та підліткам.

До речі, брудна лексика й активне вживання нецензурних слів прийшло до нас з російської мови. Зверніть увагу, усі нецензурні слова – переважно російські. Нецензурна лексика, яку активно застосовують українці, завжди вважалася частиною російської культури. В українській мові є також нецензурні вирази, але вони не мають такої популярності. Отже, необхідно звільнитися від негативного впливу російської культури, берегти свою мову, свій внутрішній світ і духовний світ наших дітей і молоді.

Важливо навчати дітей і молодь іншими словами і засобами виражати свій страх і тривогу. Якщо чуєте російський переклад з використанням нецензурних слів в інформаційному просторі, не дивіться, не слухайте і не дозволяйте дітям. Культура українського мовлення і спілкування є основою національної ідентичності. Ми маємо

себе ототожнювати з високорозвиненою, культурною нацією, яка має свою історію, мову, наукові досягнення і культурні традиції.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі психологічних механізмів реалізації деструктивних форм мовленнєвої поведінки та вивченні значущих факторів, які їх породжують. На нашу думку, для наукової спільноти важливим завданням є не тільки визначити певні психолінгвістичні маркери, через які репрезентується психологічна травма, деформується світосприйняття, самосвідомість та Я-образ. Не менш важливим у цьому аспекті є розробка ефективних психотерапевтичних програм щодо профілактики появи небажаних моделей мовленнєвої поведінки та знаходження шляхів ефективної боротьби з надмірним застосуванням нецензурної лексики.

Література:

1. Гармаш Л. В., Ілеа Л. Т. Мовна травма в сучасному українському дискурсі: досвід війни. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2022. № 2 (100). С. 183–196.
2. Спис О. А. Експресивна функція як один з важливих чинників зміни української лексики під час війни. *Боголібські читання: матеріали II Міжнар. науково-практ. конф.*, м. Переяслав, 16 верес. 2022 р. Переяслав, 2022. С. 67–70.
3. Стеріополо О. Фонетичний аналіз підготовленого і спонтанного мовлення. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*. 2021. № 32. С. 106–117.
4. Турчак О. М. Психологічні особливості вербальних проявів тривожності студентів у ситуації емоційної напруги: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2015. 245 с.
5. Фрейд З. Психопатологія повсякденного життя / ред. С. В. Черно. Київ: Андронум, 2021. 149 с.
6. Шевченко В., Оганян А. Взаємозв'язок захисних механізмів психіки та форм агресивної поведінки. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. № 1 (16). С. 235–239.
7. Chomsky N. The essential Chomsky / ed. by Andrew Arnone. New York: The new press, 2008. 720 p.
8. Gottschalk L. A., Gleser G. C. The measurement of psychological states through the content analysis of verbal behavior. Berkeley: University of California Press, 1969. 226 p.
9. Grinder J., Bandler R. The structure of magic II: a book about communication and change. California: Science & behavior books, 1976. 196 p.
10. Osgood C. E., Walker E. G. Motivation and language behavior: A content analysis of suicide notes. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. Vol. 1, no. 59. P. 58–67.
11. Skinner B. F. Verbal Behavior. New York: Appleton-Century-Crofts, inc, 1957. 478 p.

References

1. Harmash L. V., Ilea L. T. Movna trauma v suchasnomu ukrainskomu dyskursi: dosvid viiny. [Language trauma in contemporary Ukrainian discourse: the experience of war]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*. 2022. № 2 (100). P. 183–196 [in Ukrainian].
2. Spys O. A. Ekspresyivna funktsiia yak odyn z vazhlyvykh chynnykiv zminy ukrainskoi leksyky pid chas viiny. [The expressive function as one of the significant factors in the transformation of Ukrainian lexicon during wartime]. *Boholibski chytannia: materialy II Mizhnar. naukovo-prakt. konf., m. Pereiaslav*, 16 veres. 2022. Pereiaslav, 2022. P. 67–70 [in Ukrainian].
3. Steriopolo O. Fonetychnyi analiz pidhotovlenoho i spontannoho movlennia. [Phonetic analysis of prepared and spontaneous speech]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho: Linhvistychni nauky*. 2021. № 32. P. 106–117 [in Ukrainian].

4. Turchak O. M. Psykholohichni osoblyvosti verbalnykh proiaviv tryvozhnosti studentiv u sytuatsii emotsiinoi napruhy [Psychological characteristics of verbal manifestations of anxiety in students during situations of emotional stress]: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. Ostroh, 2015. 245 p. [in Ukrainian].
5. Freid Z. Psykhopatolohiia povsiakdennoho zhyttia [The Psychopathology of Everyday Life] red. S. V. Chernov. Kyiv: Andronum, 2021. 149 p. [in Ukrainian].
6. Shevchenko V., Ohanian A. Vzaiemozv'iazok zakhysnykh mekhanizmiv psykhyky ta form ahresyvnoi povedinky. [The correlation between mental defense mechanisms and aggressive behavioral manifestations]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky*. 2016. № 1 (16). S. 235–239 [in Ukrainian].
7. Chomsky N. The essential Chomsky / ed. by Andrew Arnone. New York: The new press, 2008. 720 p.
8. Gottschalk L. A., Gleser G. C. The measurement of psychological states through the content analysis of verbal behavior. Berkeley: University of California Press, 1969. 226 p.
9. Grinder J., Bandler R. The structure of magic II: a book about communication and change. California: Science & behavior books, 1976. 196 p.
10. Osgood C. E., Walker E. G. Motivation and language behavior: A content analysis of suicide notes. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. Vol. 1, no. 59. P. 58–67.
11. Skinner B. F. Verbal Behavior. New York: Appleton-Century-Crofts, inc, 1957. 478 p.